

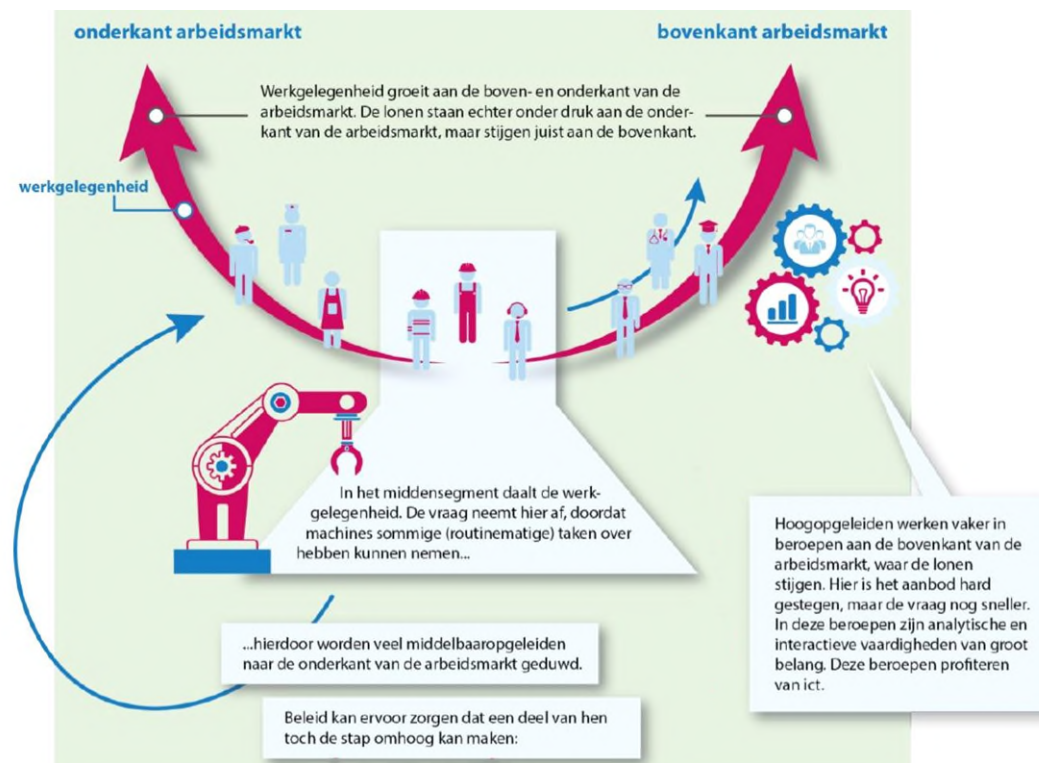
De val van de middenklasse?

Samenvatting

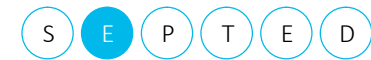
Deze winter rapporteerden verschillende media over “tweeverdieners bij de voedselbank” als gevolg van acute financiële problemen. Is dit incidenteel of is hier sprake van een trend? In 2017 wees de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid al op de kwetsbaarheid van de middenklasse. In deze trendalert laten we zien dat die kwetsbaarheid niet is afgenomen, terwijl de bedreigingen van buitenaf toenemen. Dit zorgt voor een sterke focus op eigen belang en weerstand tegen ‘de ander’. Dit verklaart mede de opkomst van extreem-rechts in de politiek. Voor de watersector betekent dit ook kwetsbaarheid voor de eigen medewerkers in het middensegment en een politiek klimaat waarin het moeilijker is om de grote transitieopgaven aan te pakken.

Consequenties voor u

	Laag	Middel	Hoog	Beknopte uitleg
Impact				
Zekerheid				

Figuur 1: Baanpolarisatie in Nederland (CPB, 2015)

Trendbeschrijving en achtergrond

Tweeverdieners bij de voedselbank

“Nood hoog bij voedselbanken: meer klanten, minder producten” schrijft 1Limburg op 8 december 2022, “zelfs tweeverdieners met een koopwoning melden zich”. Niet de eerste groep waar je aan denkt als het over de voedselbank gaat. Maar ook in Tilburg ziet men mensen met een modaal inkomen of hoger in de problemen raken, aldus omroep Brabant die de Tilburgse “armoedewethouder” Esmah Lahlah aan het woord laat. Ze hoorde over een gezin met twee werkende ouders van wie de energierekening van 300 naar 1300 euro per maand omhoogging. Dat viel niet op te vangen. Is dit slechts het gevolg van de (hopelijk tijdelijke) hoge energieprijzen of is dit het signaal van een structurele ontwikkeling?

In 2017 publiceerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een verkenning getiteld ‘De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden’. In deze studie geeft de WRR inzicht in de veranderingen in het middensegment van de Nederlandse samenleving sinds de jaren 1970. Vier aspecten worden belicht: de ontwikkeling van middeninkomens, van middelbare opleidingen en van middenberoepen, en opvattingen over politiek en maatschappij. In de volgende paragrafen staan de conclusies van de WRR-verkenning samengevat, om te beginnen met een definitie van de middenklasse.

Wie behoren tot de middenklasse?

Volgens de WRR is het maatschappelijk midden te breed om van een ‘middenklasse’ te spreken. Daarom hanteert ze (behalve in de titel) het woord ‘middensegment’. In het middensegment vind je mensen die middelbaar opgeleid zijn. Dat wil zeggen, mensen met een mbo-, havo- of vwo-diploma (ongeveer een derde van de Nederlandse bevolking tussen 25 en 65 jaar). Mensen in het middensegment zijn vaak werkbaar in ‘middenberoepen’, die worden omschreven als “routinematige dienstenberoepen” (administratief, verkoop, zorg), kleine werkgevers, zelfstandigen en boeren, en supervisors over handarbeid (voormannen) en hooggeschoolde handarbeid (ook dit betreft ongeveer een derde van de werkenden in Nederland). Ten slotte zijn er huishoudens met een middeninkomen, dat tussen de 60 en 200 procent van het mediane inkomen bedraagt. Afhankelijk van hoe je het netto huishoudinkomen bepaalt, vormt deze groep 66 of 77 procent van alle huishoudens.

Diploma-inflatie

Het aantal mensen met een middelbare opleiding is sinds de jaren 1970 gestegen. Een bedreiging is echter diploma-inflatie, dat wil zeggen dat een opleiding minder waard is op de arbeidsmarkt. Hoewel er meer middelbaar opgeleiden zijn, neemt hun gemiddeld beroepsniveau niet toe. Er is sprake van een daling van de beroepsstatus. Door technologische ontwikkeling en

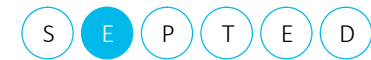
door de concurrentie van hoger opgeleiden, die onder hun niveau werken, komen middelbaar opgeleiden vaker in lagere functies terecht, waar ze concurreren met laag opgeleiden, aldus de WRR. De afstand tot hoger opgeleiden wordt juist groter.

Baanpolarisatie

Hoewel het aantal banen in het middensegment niet afneemt, verandert wel de samenstelling. De routinematige, administratieve functies nemen af, terwijl de verzorgende beroepen toenemen. Die beroepen worden vaak uitgevoerd door vrouwen, die relatief weinig verdienen. Dus als je kijkt naar verdiend inkomen, dan krimpt het middensegment, terwijl het lage en hoge segment beide groeien. Dat wordt ‘baanpolarisatie’ genoemd.

Hard trappen om niet achterop te raken

Op het gebied van inkomen is er sprake van stabiliteit en kwetsbaarheid. Als je kijkt naar het bruto huishoudinkomen is het aandeel middeninkomens in de periode 1970 - 2017 gedaald van 68 naar 57 procent. Er zijn dus minder huishoudens met middeninkomens. Als je dat corrigeert voor herverdeling en gezinsgrootte (netto gestandaardiseerd huishoudinkomen) dan is dat aandeel vrij stabiel (van 79 naar 76 procent). Uiteraard kan het zo zijn dat mensen met een lager inkomen er om die reden voor kiezen om minder kinderen te krijgen.

Let wel, we hebben het over huishoudinkomen. Om dat inkomen te verwerven, moeten de leden van het gezin nu veel meer werken dan vroeger. Met één arbeidsinkomen redt een middenklassengezin het meestal niet meer. Middengroepen moeten voortdurend alert zijn en bereid zijn om te investeren door van baan te veranderen, twee inkomens in te zetten, en zich bijtijds bij te scholen. Plotselinge schokken, zoals stijgende energieprijzen, kunnen ineens tot armoede leiden. Ook veranderingen in gezin (samenwoning, scheiding, kind krijgen) of werk (ontslag) kunnen ervoor zorgen dat mensen in een lagere inkomensklasse terecht komen. Dat is voor jaarlijks voor 12-28% van de huishoudens met een middeninkomen het geval.

Eigen welzijn eerst

Er is dus, volgens de WRR in 2017, geen sprake van een val van de middenklasse, maar wel van kwetsbaarheid en onzekerheid. En dat heeft grote invloed op de politieke en maatschappelijke opvattingen van deze groep, constateert ook Roxanne van Iperen in haar essay uit 2022 'Eigen welzijn eerst, hoe de middenklasse haar liberale waarden verloor'. Als voorbeeld vergelijkt Van Iperen twee verkiezingslogans van de ooit liberale VVD. In 1977 zei Hans Wiegel: 'Dat we de plicht hebben in dit land te zorgen voor een toekomst voor mensen die zonder steun van anderen er niet kunnen komen, dat we de plicht hebben hun positie veilig te stellen'. In 2022 schrijft diezelfde VVD op een verkiezingsposter: 'Een uitkering is een lekkere hangmat' (Figuur 2).

Figuur 2: verkiezingsposter 2022

Dit is exemplarisch voor een waardenverschuiving die Van Iperen in de middenklasse waarneemt: van kansengelijkheid naar eigen belang. De oorzaak legt ze bij het beleid van de afgelopen decennia ten aanzien van arbeid en sociale zekerheid. Overheidsbeleid is zich gaan richten op zelfredzaamheid van burgers en biedt het liefst alleen nog een minimaal vangnet voor de kwetsbaarste groepen.

Een ontwikkeling die overigens door de middenpartijen in gang is gezet, met eerst "van verzorgingsstaat naar zorgzame samenleving" van het CDA naar de "participatiesamenleving" van VVD/PvdA. Dit beleid is niet gericht op het ontwikkelen en benutten van potentie van onderuit, maar op het stimuleren en behouden van de winnaars bovenin. Dit zou dan volgens het 'trickle-down model' (de 'doorsijpeleconomie') als een overlopende champagnetoren ook de glazen

onderin moeten vullen. Maar dit blijkt niet zo te werken, het aantal voedselbanken nam in de afgelopen 10 jaar met 50% toe en het aantal daklozen verdubbelde.

Om te laten zien waarom de 'doorsijpeleconomie' niet werkt heeft Follow the Money in 2022 het geldstelsel ontrafeld en in kaart gebracht. Uit deze analyse blijkt dat onder meer aandeelhouderskapitalisme schuldig is aan de groeiende ongelijkheid: De afgelopen veertig jaar is gekozen voor winstuitkering aan aandeelhouders in plaats van hogere lonen. Hiernaast zorgt geldcreatie door de commerciële bank, bijvoorbeeld voor hypotheekkrediet, ervoor dat vooral rijke huizenbezitters profiteren. En door belastingontwijking van de allerrijksten wordt de ongelijkheid verder vergroot.

In plaats van deze fundamentele problemen met het geldstelsel aan te wijzen, wordt de schuld voor deze malaise steevast bij 'de ander' gelegd (migranten, vluchtelingen, frauderende uitkeringsgerechtigden, moslims). In eerste instantie waren het vooral de extreemrechtse partijen (LPF, PVV, FvD) die 'de ander' de schuld geven, maar daarna ook vanuit de 'keurige' partijen CDA en VVD. De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst beschrijft in hun jaarverslag hoe tijdens de coronacrisis extreem-rechtse organisaties invloed wonden door in te spelen op onvrede over de overheid.

In een niet aflatende stroom van interviews, filmpjes en proefballonnetjes wordt het gevaar van 'de ander' aan

het volk gepresenteerd, zelden onderbouwd met feiten of statistiek. De ‘onze manier van leven staat onder druk’-video van Halbe Zijlstra; de HJ Schoolezing van Sybrand Buma waarin hij waarschuwt voor de “val van de westerse beschaving” en de nostalgie naar een verzonden joods-christelijke traditie; het voorstel van Klaas Dijkhoff om wijken met een meerderheid aan inwoners met een niet-westerse achtergrond anders te behandelen, bijvoorbeeld dubbel zo hard straffen, omdat “ze de Verlichting nog niet hebben doorgemaakt”. Natuurlijk zijn er vanuit extreemrechts nog meer voorbeelden aan te halen, maar het gaat hier juist om de middengroepen en de partijen die hen menen te vertegenwoordigen.

Figuur 3: Verdelende film die op de partijwebsite getoond werd

De angst om te vallen

De kwetsbaarheid en onzekerheid en de waardenverschuiving in de middengroepen kunnen niet los van elkaar worden gezien. Zo liet de afgelopen jaar overleden Amerikaanse schrijfster Barbara Ehrenreich in

haar boek ‘Fear of Falling: The Inner Life of the Middle Class’ (1989) al zien. Ze laat daarin zien hoe de zogenaamde ‘hoofdarbeiders’ (managers, advocaten, consultants en andere experts uit de dienstensector) het liberalisme en het gedachtegoed van de gelijkwaardige, vrije mens, stapsgewijs inruilden voor een meer vileine en egoïstische ideologie. Deze groep was tussen 1950 en 1980 snel in welvaart opgeklommen, maar kon verlies aan inkomen niet opvangen door reserves aan familiegeld of bezit. Ze raakten in de greep van twee angsten: het mogelijke verlies van hun positie in de samenleving, en het vooruitzicht dat hun kinderen het minder goed zouden krijgen dan zichzelf. Vanuit die angst werd een streng deurbelied voor mensen uit andere klassen en groepen (vreemdelingen) gerechtvaardigd.

Precies deze term werd in de strijd om het leiderschap van het CDA in 2019 door zowel Hugo de Jonge als Wopke Hoekstra gebruikt. Hoewel beide politici herhaaldelijk verwezen naar liberale waarden als ‘wederkerigheid’ en ‘solidariteit’ (een duidelijke breuk met het rechts-populisme van Buma), koppelden beide toch ook de angst voor verval aan de dreiging van ‘de vreemdeling’.

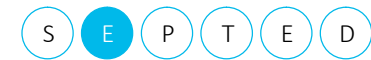
We lijken hier in een paradoxale neerwaartse spiraal terecht te zijn gekomen. Want het zijn juist de (extreem)rechtse partijen die electoraal profiteren van de angst voor de vreemdeling. Terwijl het beleid dat zij voorstaan, de kwetsbaarheid van de middenklasse over

het algemeen vergroot. Dat leidt weer tot meer angst om te vallen.

Gaten in het vangnet

Het idee van de verzorgingsstaat is dat er een vangnet is voor mensen die vallen. Maar juist in het vangnet zijn de afgelopen decennia grote gaten geslagen. Bijvoorbeeld: in 1987 was de duur van de werkloosheidsuitkering (WW) nog vijf jaar, in 2006 werd dat teruggebracht tot 3 jaar en 2 maanden en in 2016 tot 24 maanden. Het CDA stelde in 2021 voor om de WW te verhogen, maar terug te brengen tot 12 maanden. Dat voorstel heeft het niet gehaald. Je kunt verschillend denken over wat een verantwoorde duur van de WW is, maar dat het vangnet in kwaliteit afneemt, is duidelijk.

Niet alleen het financiële vangnet vertoont gaten. Ook de toegang tot zorg en huisvesting, met name bij verlies van inkomen, is een belangrijke onderdeel van sociale zekerheid. En ook daar zijn in de afgelopen decennia grote problemen gecreëerd. De liberalisering van de huurmarkt en de verkoop van sociale huurwoningen aan onder andere investeerders zijn mede de oorzaak van het grote tekort aan betaalbare woningen. Dat betekent dat wanneer je je inkomen verliest, de kans op dakloosheid groter is dan voorheen. Dat verklaart mede de verdubbeling van het aantal daklozen de afgelopen decennia.

Ook in het sociale domein vindt een kaalslag plaats. Sinds de decentralisatie is het sociaal domein voor een nog groter deel een gemeentelijke taak geworden. Onder het mom van efficiëntie is die decentralisatie gepaard gegaan met een budgetkorting van soms wel 25%. Deze ontwikkeling staat beschreven in de trendalert uit 2020 'Omslagpunt Decentralisatie'. Vervolgens zijn deze diensten ten prooi gevallen aan bezuinigingen door gemeentes, die kampten met grote tekorten. Minder uren huishoudelijke hulp, versoberen van jeugdzorg, en het sluiten van buurthuizen. Het gevolg is dat bijvoorbeeld jongeren die op straat komen te staan terecht komen in de opvang van het Leger des Heils, waar ze gemiddeld een jaar verblijven.

Een derde voorbeeld is de crisis in de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ). Door de lange wachttijden kunnen mensen die kampen met psychische problemen niet de hulp krijgen die ze nodig hebben. En het schrijnende is: hoe ernstiger de problemen, hoe langer de wachttijd. Door het creëren van een zorgmarkt, stimuleert de overheid het oplossen van relatief eenvoudige problemen (laaghangend fruit) en waagt bijna niemand zich aan complexe problematiek. Dat zorgt er bijvoorbeeld voor dat jongeren met ernstige psychische problemen (zoals bijvoorbeeld een eetstoornis) lang moeten wachten op professionele hulp. Dat trekt een zware wissel op de gezinsleden, wat weer kan leiden tot burn-out (zie de trendalert uit 2022 'Burn-Out Bore-Out'). Zo ontstaat een cascade van

ellende die kan leiden tot verlies van inkomen, met alle bovengenoemde gevolgen.

Bedreigingen

Een vangnet is belangrijk als er omstandigheden zijn die mensen buiten hun schuld over het randje duwen. Als we teruggaan naar de tweeverdieners-met-koopwoning aan het begin van deze trendalert, zien we hoe dat gaat. Een plotselinge stijging van de lasten kan niet worden opgevangen met inkomen en er zijn geen reserves. Dus om terug te komen op onze vraag aan het begin. Ja, de sterke prijsstijging is misschien incidenteel, de kwetsbaarheid voor dergelijke bedreigingen is echter structureel. En de verwachting is niet dat die bedreigingen de komende decennia gaan afnemen.

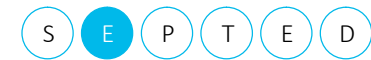
Een voorbeeld van zo'n bedreiging waar we de komende jaren nog mee te maken zullen krijgen is long covid. In NRC van 29 december staat het verhaal van Beatrice Khouri, gezondheidszorgpsycholoog bij een huisartsenpraktijk. Ze heeft zelf long covid en kampt met ernstige klachten: "Khouri heeft nog zeven maanden recht op een deel van haar salaris (70 procent), maar hoe het daarna verder moet? „Misschien moeten we ons huis verkopen”, zegt ze. „Misschien klap mijn relatie. Waar ga ik dan wonen? De ziekte sijpelt door in alle delen van je leven.”". Van de 192 door NRC ondervraagden long-covidpatiënten, hadden 150 een baan op het moment van besmetting. 1 op de 4 verloor in de afgelopen twee jaar hun baan met long covid als

officiële reden. Ondertussen stijgen de zorgkosten met gemiddeld 180 euro per maand. Om dat te kunnen betalen springen vrienden regelmatig bij. In sommige gevallen verliezen de partners van long-covidpatiënten ook inkomsten, omdat ze aan mantelzorg moeten doen.

Volgens een recente studie in The Lancet ontwikkelt 4-5% van de mensen besmet met de Omicron-variant long covid. Dat is minder dan bij de Delta-variant, maar gezien het aantal besmettingen nog steeds een hoog aantal. Het gebrek aan zicht op de ontwikkelingen van covid in China is daarbij een grote onzekere factor.

Ook op economisch gebied nemen de bedreigingen toe. De enorme aantallen besmettingen in China hebben naast humanitaire gevolgen daar ook gevolgen voor de economie in de rest van de wereld, gezien de positie van China als producent van consumptiegoederen. De oorlog in Oekraïne zorgt voor een tekort aan graan en onzekerheid op de markt voor fossiele energie. Klimaatverandering leidt wereldwijd tot mislukte oogsten, droogte en overstromingen en grote aantallen vluchtelingen. Dit zijn slechts enkele voorbeelden.

De tweeledige angst die Barbare Ehrenreich beschrijft, angst voor eigen welvaart en dat van het nageslacht, is dus een reële angst en de mechanismen om de val op te vangen zijn en worden door overheidsbeleid steeds verder ontmanteld. Dit wordt versterkt door de 'verrechtsing' van het politieke klimaat. Er is dus nog

geen sprake van een val van de middenklasse, maar wel van groeiende kwetsbaarheid.

Relevantie

Medewerkers uit het middensegment

In de watersector werken veel mensen die volgens de WRR-definitie tot het middensegment behoren, zeker vanuit het perspectief van inkomen. De toenemende kwetsbaarheid van deze groep is dus relevant voor de watersector. Veranderingen die leiden tot een val zoals bedoeld in deze trendalert kunnen ook medewerkers uit de watersector treffen. Dit kan leiden tot een verlies van personeel of verhoogd ziekteverzuim. Ook leidt de kwetsbaarheid en onzekerheid tot stress, wat op zijn beurt weer invloed heeft op de uitvoering van werkzaamheden. Dit geldt in het bijzonder voor jonge werknemers, die van alle groepen het meest kwetsbaar zijn. Het is nu al merkbaar dat jonge medewerkers meer werkdruk ervaren dan hun oudere collega's. Dat kan voor een deel te maken hebben met hun overige omstandigheden, zoals het niet kunnen vinden van passende woonruimte, een hoge studieschuld en een weinig positief toekomstperspectief.

Politiek klimaat

De focus op het eigen belang die gepaard gaat met de kwetsbaarheid van de middengroepen is geen gunstige ontwikkeling voor het politieke klimaat. De watersector

heeft baat bij gelijkwaardigheid en solidariteit als waarden, omdat die het meest aansluiten bij de waarden en belangen van de sector zelf. Namelijk een publieke verantwoordelijkheid voor volksgezondheid, duurzaamheid en investeringen in publieke infrastructuur. In de komende decennia wordt het cruciaal om een transitie te realiseren naar een duurzame economie gebaseerd op gelijkwaardigheid. Alleen zo is het mogelijk om de grote uitdagingen voor de watersector op het gebied waterbeschikbaarheid en waterkwaliteit het hoofd te bieden. Bijvoorbeeld als het gaat om bronbescherming en het aanpakken van de belangrijkste vervuilers, hoeft men van de rechtse partijen weinig te verwachten. Ook de transitie in de landbouw is moeilijker te realiseren met een sterk rechts blok. Politici als Geert Wilders en Thierry Baudet zijn stevast aanwezig bij demonstraties tegen het stikstofbeleid van het kabinet.

Handelingsperspectief

Het handelingsperspectief ten aanzien van het politieke klimaat is beperkt. Wel kan de watersector als werkgever oog hebben voor de kwetsbaarheid van haar werknemers en zorgen voor solidariteit, zekerheid en stabiliteit. Bijvoorbeeld door flexibele contracten en tijdelijke contracten te beperken en medewerkers te ondersteunen bij het combineren van zorg en werk. Daarnaast kunnen waterorganisaties burgers helpen die hun rekening niet kunnen betalen, bijvoorbeeld met

aangepaste incassobeleid, en afsluiting van de drinkwatervoorziening uitsluiten.

Meer informatie

- <https://www.1limburg.nl/nieuws/1898971/nood-hoog-bij-voedselbanken-meer-klanten-minder-producten>
- <https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/4133857/ook-k-mensen-met-goed-inkomen-in-problemen-armoedewethouder-luidt-noodklok>
- <https://www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2020/06/25/geen-plek-voor-grote-problemen>
- <https://nos.nl/artikel/2454239-meer-mensen-op-straat-door-overvolle-maatschappelijke-opvang>
- <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/12/29/de-wanhoop-is-zo-groot-dat-patienten-van-alles-proberen-a4152904>
- Antonelli et al. (2022) Risk of long COVID associated with delta versus omicron variants of SARS-CoV-2 [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)00941-2/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)00941-2/fulltext)
- Roxanne van Iperen (2022) Eigen welzijn eerst, hoe de middenklasse haar liberale waarden verloor. Thomas Rap, Amsterdam
- WRR (2017) De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden.
- <https://www.ftm.nl/tekst-video-inrichting-geldstelsel-waterwerk>

- <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/01/05/rechts-extremisten-oefenden-voor-de-projectie-op-de-erasmusbrug-a4153433>

- HJ Schoolezing door Sybrand Buma:
<https://www.youtube.com/watch?v=U1Q6iTcVo2k>

Keywords

Middenklasse, Armoede, Ongelijkheid, Long Covid